

CHRISTIANE BRENNER, „Zwischen Ost und West“. Tschechische politische Diskuse 1945–1948,

München 2009, Oldenburg Verlag (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum 118), 554 s.
ISBN 978-3-486-59149-1

Christiane Brennerová, působící v mnichovském Collegiu Carolinu mimo jiné jako redaktorka časopisu *Bohemia*, je mnohým českým historikům známa ze svých studijních pobytů v Praze i z jejích dosavadních studií, částečně publikovaných také v České republice – k otázkám problematiky totalitarismu i k vývoji česk(oslovenské) společnosti v éře třetí republiky. Nyní se konečně dočkala vydání její disertace obhájená na Freie Universität Berlin v roce 2007. Rovnou je třeba říci, že jde o podstatnou knihu, která určitě stojí za studium pro všechny zájemce o 20. století, nejen o daná tři léta třetí republiky, neboť v některých pasážích je nepřehlédnutelný delší časový horizont jejího uvažování, hledání cest k situaci let 1945–1948 a výsledků vývoje v tomto tak klíčovém období soudobých českých a československých dějin.

Již v úvodu autorka pečlivě představí svá východiska a postupy, když mimo jiné jednoznačně definuje to, jak bude chápat pojem diskurz, a v práci se této definice důsledně přidrží, což jí umožňuje zachovat si obdivuhodně nestranný pohled, vykládat události v rámci doby samé – nevkládá tak obvykle do interpretací a popisů pozdější názory, včetně budoucích sebeobhajovacích stanovisek představitelů stran po Únoru ostrakizovaných. Jejím hlavním pramenným materiálem – vedle obsáhlé kolekce odborné literatury¹ – je dobová publicistika všech směrů a proudů, neboť právě skrze ni se chce dostat k dobovému diskurzu, názorům veřejně utvářejícím duchovní klima třetí republiky, relevantní veřejné mínění a jeho proměny od května 1945 do února 1948, tak jak bylo veřejně artikulováno. Názory, které nebyly publikovány, nemohly v širším prostoru zapůsobit, a tedy ani onen diskurz nijak zásadněji ovlivnit.²

1 V knize jsou prameny a literatura uvedeny na stranách 477–522, následuje – vedle rejstříku – ještě komentovaný biografický soupis význačných aktérů dobového politického a kulturního života.

2 Z dosavadních edic dobové publicistiky je třeba připomenout knihu Milan DRÁPALA, *Na ztracené vartě Západu. Antologie české nesocialistické publicistiky z let 1945–1948*, Praha 2000, s níž ostatně Ch. Brennerová také částečně pracovala.

Základ k tomu, jaká bude třetí republika, tak samozřejmě položil jednoznačně již Košický vládní program a dohody, které mu předcházely, včetně smlouvy se SSSR podepsané Edvardem Benešem v Moskvě už na sklonku roku 1943, která nás výrazně nasměrovala do poválečné sféry sovětského vlivu.³ Následující kapitoly mají vždy jednoznačně dané základní téma, které je podle Christiane Brennerové nějakým způsobem určující pro charakter celé třetí republiky a pro její směřování.

První kapitola nazvaná *Der Zweite Weltkrieg und die Ordnung der Gesellschaft* vychází z krize, kterou Evropa i české země v letech 1938/1939–1945 prošly, je tak prologem k politickému životu třetí republiky, k názorům jejích politických představitelů, k jejímu ohlžení se po tradicích první republiky, ale také o rozcházení se s těmito tradicemi, nových vizích – třeba té o lidovědemokratickém charakteru znovubudované republiky. Je tak zjevné, že celé politické spektrum (obnovené strany v rámci Národní fronty) směřovalo k novým formám organizace, ke společnosti, která bude jiná, než byla ta předválečná. A to bez ohledu na to, zda Edvard Beneš a jeho spolupracovníci přemýšlí o různých reinterpretacích T. G. Masaryka jako směřování k nekomunistickému socialismu či zda komunisté Masaryka a první republiku kritizují jako „formální“ demokracii. Z dobové publicistiky přímo číší, že jediným připraveným proudem v politickém systému je KSČ, která má své (někdy skryté či měnící se) cíle, ostatní jsou víceméně ve vleku jejího nátlaku, událostí, chybí jim aktivní politický plán, jejich představa pozitivního zacílení vývoje společnosti, což dokáže – spolu s budováním byrokratických praktik řízení – skvěle využívat komunistická strana, jíž třeba křesťanské vize nekomunistického typu sociálního státu nedokáží konkurovat. Christiane Brennerová mimo jiné ukazuje flexibilitu Klementa Gottwalda a jeho revoluce na etapy – jeho „specifickou“ cestu k převzetí moci KSČ. V neposlední řadě bylo možné při úvahách o novém uspořádání československého státu argumentovat pohraničím, vysídlováním Němců, a vztahem Čechů a Slováků.

Přes určité náznaky v první kapitole je dané problematice věnována především druhá kapitola knihy *Die Grenzen der Nation*, kde vedle připomínané tabuizace problematičnosti vztahů mezi Čechy a Slováky, jednoznačně přezítého, avšak

3 Obecně západoevropská historiografie vnímá – zcela oprávněně – smlouvu jako první výrazný Stalinův úspěch v budování vnějšího sovětského impéria, jako faktický začátek blokového uspořádání Evropy – srov. FABIO BETTANIN, *Stalin e l'Europa. La formazione dell'impero esterno sovietico (1941–1953)*, Roma 2006.

zejména ze strany Čechů víceméně neřešeného konceptu čechoslovakismu, je velký důraz kladen na budování nové identity státu jako homogenní národní entity – bez Němců. Odsun Němců byl natolik konsensuální záležitostí všech politických stran systému Národní fronty, že dokázal překrýt řadu jiných rozporů. Problémy národní očisty (kolaborace), úvahy o počesťení pohraničí, ale i o problémech německých specialistů a antifašistů byly sice propojeny i s ekonomickým zázemím (fungováním) státu, ale převažoval tu fakticky onen princip nadšení národní očistou (včetně počesťování příjmení) – autorka tu pro doklady onoho vztahu Čechů a Němců užívá i příklady z diskurzu odrážejícího se v umělecké literatuře, a to ještě v první polovině 50. let, k využití krásné literatury ostatně dojde i v další kapitole (například Řezáčův *Nástup*).

Speciálně problému pohraničí jako zásadní otázky života třetí republiky je věnována třetí, relativně stručnější kapitola *Das Grenzland*. Zde se posouváme od představ válečné emigrace o poválečném řešení situace v pohraničí k praktické realizaci „projektu“ pohraničí v jeho politické, ale i národnostní rovině, k proměnám, jimiž přístup k pohraničí po květnu 1945 prošel. Ukazuje se tu, že pohraničí obvykle chápáné jako jakási periférie republiky, tedy území většinou nepřilíš zajímavé pro politiky i pro většinu obyvatelstva toho kterého státu, se tu posouvá do centra dění. Jeví se být místem mnoha negativ, ale také poskytuje možnost budovat jakousi „utopii“, představu toho, jak by správně měl být organizován celý stát. Proto se na problematiku pohraničí soustředí zájem všech politických stran, včetně některých demagogických konstruktů, proto se nedá jednoznačně odlišit pohraničí od celostátních problémů, boj o pohraničí je bojem o charakter celé republiky.

Konečně čtvrtá kapitola – *Zwischen Ost und West* – se nejvíce hlásí k titulu celé knihy nejen svým názvem, ale i obsahem. Christiane Brennerová zde vychází z tradic české kultury a politiky již od 19. století, tedy určité – po mém soudu – schizofrennosti českého národa, který si nikdy zcela neuměl odpovědět na otázku, zda chce patřit spíše k západní Evropě a jejím kulturním hodnotám, či se naopak profilovat svým slovanstvím, které by ho vázalo spíše k Východu. Osvobození, jež přišlo převážně s Rudou armádou, jednoznačně nahrávalo oné představě nové slovanské spolupráce, jejímž hlavním garantem samozřejmě měl být Sovětský svaz, ale hledaly se i vazby na Polsko či tradičnější přátelství s Jiho-slovany. Navíc od Západu odrazovala aktuální zkušenost od Mnichova 1938 přes život pod nacistickým „protektorstvím“. Pro autorku je podstatným rysem nového příklonu k Sovětskému svazu již chování Edvarda Beneše za války, v londýnském exilu. Nejde jen o jeho už zmiňovanou smlouvu se SSSR, ale i o jeho tehdejší úvahy o novém slovanském bratrství, které se u něho rodí již v Londýně. Pro příklon doleva po válce působil i celý systém kultury – propagační zprávy

o cestách do SSSR v tisku,⁴ nadšení sovětskými úspěchy ve všech oborech činnosti, ale koneckonců také důraz na přiblížení vysoké kultury dělnické třídy, de facto důraz na kulturu pracující třídy, která ale leckdy postrádá vysoké umělecké aspirace, ostatně jako ona „proslulá“ výstava sovětského umění v Praze. Třebaže autorka pečlivě eviduje polemiky Jana Slavíka (o Rusku a jeho vývoji) či úvahy o symbióze mezi Západem a Východem (Československo jako most), je i přes její nehodnotící přístup k výkladu zcela patrné, že jsme do sovětského chomoutu lezli sami víceméně zcela dobrovolně. Přes rozdíly mezi stranami i intelektuály (včetně Václava Černého, úvah o nepolitickém pojetí politiky atd.) celý politický diskurz směřoval k jednoznačnému příklonu k Východu, třebaže by za jiných okolností (nebýt února 1948) mohlo dojít k vystřízlivění z onoho slovanského poblouznění, leccos tu ostatně naznačoval již vývoj od podzimu 1947, zejména v souvislosti s odmítnutím pomoci Marshallova plánu.

K tomu ostatně míří poslední drobnější, pátá kapitola knihy *Die Krise der Volksdemokratie*, která se zabývá změnami v československé politice v posledních měsících před únorem 1948, kdy nejen KSČ stupňuje své aktivity. Její ochota zajít vůči protivníkům až do krajnosti a dlouhodobá neochota ostatních politických stran zcela otevřeně deklarovat svůj rozchod s KSČ přes zjevnou nefunkčnost Národní fronty koncem roku 1947, neshody s KSČ v zásadních politických otázkách, však předurčovala to, že Klement Gottwald a jeho okolí zavede i v krizi únorových dnů českou (československou) společnost převážně na svou stranu. Koneckonců měl na své straně nejen v únoru reálně vydávaný tisk, ale především dlouhodobě demonstrovanou shodu na nutnosti budovat „lidovou“ demokracii. Únor 1948 tak snad byl míněn ze strany odstupujících ministrů jako veřejná demonstrace oné neshody. Při Gottwaldových taktických schopnostech a po různých znárodnovacích vlnách a kampaních minulých let ale bylo již relativně pozdě. Boj tak vyhrál ještě dříve, než došlo k novým volbám či k sepsání nové ústavy – ostatně tyto dlouhodobé plány na první polovinu roku 1948 byly jedním z hlavních zdrojů onoho maskovaného napětí konce předchozího roku i počátku konce třetí republiky.

Poslední oddíl knihy existuje ve dvou jazykových mutacích – německy a česky: jako *Zusammenfassung und Fazit* tvoří závěr celé knihy, jako *Shrnutí a závěr* plní úlohu cizojazyčného resumé, jinak se však textově shoduje. Autorka zde znovu

4 Bohužel tomuto obdivu k SSSR propadala řada intelektuálů již za první republiky, včetně podobných cest do Moskvy už na sklonku 20. let, přičemž mnohdy ani tehdy nedokázali odkrýt pečlivou sovětskou režii, tedy předvedení jen toho, co mělo být spatřeno.

upozorňuje – z poněkud jiného úhlu pohledu – na to, že nechtěla vyjít z onoho pouinorového diskurzu („diskurzu viny“), který se etabloval i v pouinorové emigraci, ale že chtěla na danou éru pohlédnout vlastníma očima té konkrétní doby, tedy zejména skrze publicistiku let 1945–1948, co doba sama považovala za možné, zveřejnitelné, a co bylo všemi aktéry třetí republiky naopak tabuizováno. Jak si onu lidovou demokracii, postavenou fakticky také na nacionalismu, představovali politici i aktivně veřejně činní intelektuálové. Jestliže lidová demokracie let 1945–1948 vědomě – za souhlasu všech povolených politických stran – a trvale pošlapávala individuální práva lidí i principy společenské, veřejné kontroly dodržování parlamentních pravidel včetně mechanismu volné politické soutěže, nedalo se podle Christiane Brennerové očekávat, že v únoru 1948 se stranám namočeným v tomto soukolí podaří u veřejnosti „resuscitovat“ účinnou obranu proti KSČ, která byla sice trvale agresivnější než ostatní politické strany, ale ony se od klasické parlamentní demokracie vzdálily také hodně daleko.

Jakkoli obecný interpretativní rámec nové knihy asi většinu českých čtenářů výrazně nepřekvapí (snad s výjimkou interpretace osudů pohraničí a zejména nacionálního vymezení, jež je poněkud českými historiky při celkové charakteristice třetí republiky podceňováno), jednoznačně nastavuje vysoký pramenný i metodologický standard výzkumu třetí republiky, vedle faktografické roviny především oním důrazem na diskurzivní charakter bádání, bez vnášení vnějších předsudků a názorů do historikovy práce.

Bohumil Jiroušek